

Lan Ngọc Điểm

Rhynchostylis

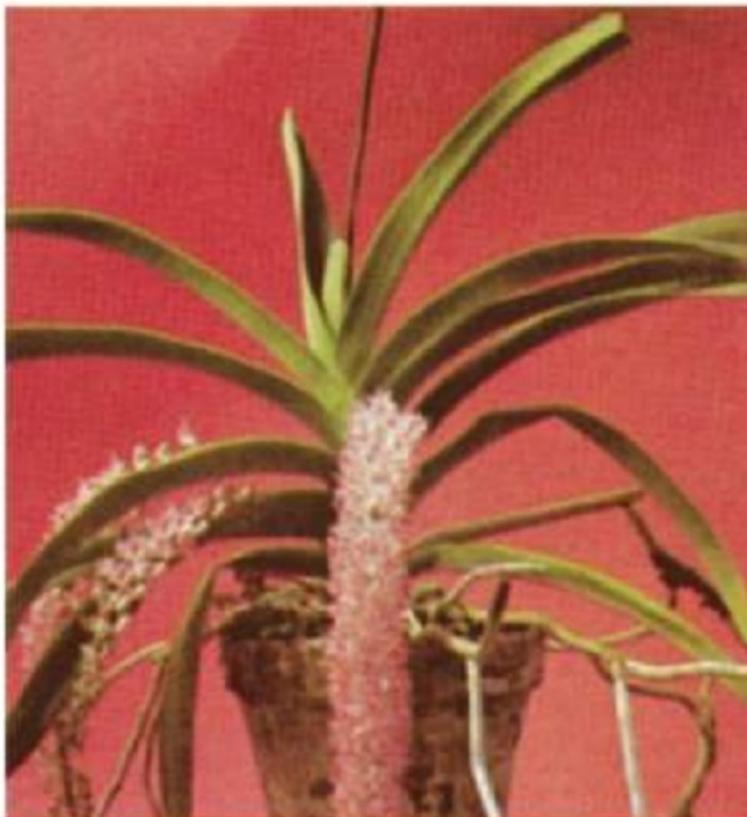
:: Trần Minh Quân ::

Rhynchostylis là một chi lan nhỏ, được xếp vào nhóm ‘Lan liên-hiệp Vanda’ (Vanda Alliance Orchids) bao gồm một số loài lan đơn thân, có một số đặc điểm sinh học giống nhau. Liên hiệp Vanda có những loài như Phalaenopsis, Aerides (Giáng hương), Ascocentrum, Rhynchostylis, Sarcophilus, Vanda. (Xin xem bài viết riêng về từng loài).

Chi lan Rhynchostylis chỉ có 3-4 loài, nguồn gốc và phân bố giới hạn tại Ấn Độ, Trung Hoa, Đông Dương, Mã Lai, Indonesia và Philippines.

Theo “Lan rừng VN: A-Z” (Bùi Xuân Đáng) Thế giới có 4 loài và Việt Nam có 3, loài thứ tự *R. violacea* chỉ mọc ở Philippines. Sách “Tra cứu tên Cây cỏ Việt Nam” (Võ Văn Chi) trang 455, ghi nhận 3 loài và gọi tên là lan đuôi cáo, Ngọc điểm. Flora of China ghi Tàu có 2 loài, tên Tàu của Rhynchostylis là zuan-hui lan = Toàn - huê lan. Zuan = chui vào, khoan dùi; Huê = miệng, mỏ; con dế.

R. violacea

Tác giả Bùi Xuân Đáng cho biết Rhynchostylis được nhà thảo mộc Carl Blume tìm ra vào khoảng cuối thập niên 1800 tại Java và xếp vào chi Saccolabium, sau đó được chuyển sang Rhynchostylis. Tên Rhynchostylis do tiếng Hy Lạp ‘Rhynchos’ = mỏ (beak) và ‘stylis’ = cột trụ (pillar) dựa theo hình dạng của trụ hoa.

Rhynchostylis thích hợp với khí hậu nóng và ẩm, nơi những khu rừng nhiều bóng mát, không khí thoáng gió nhẹ. Tuy thuộc ‘Liên hiệp Vanda’ nhưng cây có nhiều điểm khác biệt như mọc chậm, rễ giòn dễ gãy, không chịu được ánh sáng trực tiếp từ mặt trời.

Sự lai tạo giữa Ascocentrum x Rhynchostylis x Vanda tạo ra loài Vascostylis.

Vascostylis

* *Những loài lan Ngọc điểm:*

- ***Rhynchostylis retusa***: Đuôi cáo (Phạm Hoàng Hộ); Ngọc điểm đuôi cáo (Trần Hợp). Lê trung Tín đề nghị tên 'Ngọc điểm vĩ hồ' Một số nhà sưu tập lan tại Việt Nam còn đặt thêm những tên như 'Sóc ta', Đuôi chồn; và phân biệt với 'Sóc lào' là tên gọi cho *Aerides multiflora* (xin xem lan *Aerides*).

Rhynchostylis retusa

Tên tương đương: *Epidendrum retusum*, *Aerides retusa*, *Saccolabium retusum*.

Tên Anh-Mỹ: Fox-tall orchid.

Ấn độ: Droupadi Mala.

Mô tả: Theo Lan rừng VN: A-Z 'Phong lan thân đơn, cao 20-40 cm, lá dày và cứng, dài 30-40 cm rộng 3.5 cm. Chùm hoa rủ xuống dài 30-60 cm. Hoa mọc dày và nhiều, to 1.5-2 cm, nở vào mùa Đông Xuân. Nơi mọc Sơn la, Nghĩa lộ, Yên Bái, Hòa Bình, Tây nguyên, Lâm Đồng.'

Flora of China ghi thêm nhiều chi tiết: Chồi thân dạng ống mọc thẳng đứng, 3-10 cm, đường kính 1-2 cm, bọc trong lớp mỏng. Lá không cuống, thuôn dài, đỉnh chia 2 thùy không đều, hiển lá dai. Hoa nhiều mọc dày đặc, không thơm. Cánh đai và cánh hoa màu trắng có những đốm hồng hay tím nhạt, cánh môi màu hồng-tím, đỉnh trắng. Quả nang hình trứng 2.5 x 1.3 cm. Mọc trên thân cây tại vùng ven rừng hay nơi rừng trống ở cao độ 300-1500 m. Gặp tại Đông-Nam Quế Châu, Vân Nam, Bhutan, Cambodia, Ấn, Indonesia, Lào, Mã Lai, Phi, Thái, Việt Nam.

- ***Rhynchostylis gigantea***: Ngọc điểm, lan Lưỡi bò.

- Tên tương đương: *Saccolabium giganteum*.

Mô tả: 'Phong lan thân đơn cao 70-80 cm, lá to bản dài 30-40 cm. Chùm hoa dài 20-40 cm. Hoa 40-60 chiếc, to 2.5 cm, có nhiều màu, thơm. Nở vào mùa Xuân. Nơi mọc Tây nguyên, Lâm Đồng, Đồng Nai.'

Tác giả Bùi Xuân Đáng trong bài 'Ngọc điểm' (hoalanvietnam.org) ghi thêm nhiều chi tiết: '*Rhynchostylis gigantea*, thường được gọi là Lan đuôi chồn, lan me (vì thường mọc trên thân cây me tại Sài Gòn). Vẽ hơn được gọi là Ngọc điểm vì hoa màu trắng hồng, có những chấm tím đỏ; hay Ngọc điểm đai châu = chuỗi hạt châu, người bình dân gọi thành 'tai trâu'. Cây lan này lá lớn, chùm hoa cong và dài chừng 20 phân, hoa to ngang chừng 3 phân, thơm ngát và có khi cả tháng mới tàn, hơn nữa lại nở vào mùa Xuân nên còn được gọi là lan Nghinh Xuân.

Flora of China ghi thêm: Thân hình ống đường kính 2 cm mọc cao trên 20 cm, mang nhiều lá. Phiến lá rộng, mỏng, đỉnh tù và chia thùy không đều. Chùm hoa cong vòng cung, cây có thể có 2-4 cành hoa dài 14-30 cm, hoa dày đặc. Hoa màu trắng điểm các chấm đỏ-tím, môi đỏ-tím xậm hơn. Quả nang hình trứng cỡ 4 cm.

R. gigantea hiện được giới sưu tập lan trên thế giới rất ưa thích, hoa được giới trồng lan cải biến thành nhiều màu khác nhau, thay đổi genes để tạo những loài có cành hoa ngắn dài tùy thích. Cây được Wallich tìm thấy tại Miền điện vào năm 1833.

Các nhà nghiên cứu đề nghị chia thành 2 loài phụ:

- *Rhynchostylis gigantea* subsp. *gigantea* dùng cho các loài mọc không tại Philippines.
- *R. gigantea* subsp. *violacea* dùng cho loài *R. violacea* (đặc hữu của Philippines).

Ngoài ra còn có những ‘chủng trồng’ (cultivars) do đột biến genes, cho hoa có màu riêng như:

- *Rhynchostylis gigantea* var. *rubrum*: (Thái = Changdaeng), hoa đỏ.
- *R. gigantea* var. *alba* và *R. gigantea* var. *petotiana*: hoa trắng.
- *R. gigantea* var. *vivaphanhui*, hoa màu hồng-đào.
- *R. gigantea* var. *rattana* hay ‘Chủng Sagarik’ hoa màu nho xậm.

R. gigantea var. *alba*

- ***Rhynchostylis coelestis***: Cờ lau (PHH) Ngọc điểm hải âu (TH), lam Hải yến (?)

Tên tương đương: *Vanda pseudocoerulescens*.

Mô tả: ‘Phong lan nhỏ, thân đơn cao 20-30 cm. Lá mọc hai bên. Chùm hoa lên thẳng, cao 15-20 cm. Hoa 15-20 chiếc, cánh dày, to 2 cm. Hoa màu xanh dương. Nở vào mùa Hè-Thu. Nơi mọc Lâm Đồng, Lộc Ninh, Sông Bé.’

Rhynchostylis coelestis

American Orchid Society ghi thêm: Thân hình ống, hóa gỗ nơi phần gốc, cao chừng 20 cm mang 10-12 lá hình mũi giáo. Lá dày, dai và mỏng 10-20 cm, đỉnh lá chia 2 thùy không đều. Chùm hoa mọc dày đặc (có thể đến 50 chiếc) trên cần hoa ngắn. Hoa bóng, có mùi thơm, cỡ 2 cm, cánh hoa màu trắng, phần đỉnh cánh màu lam-tím, Cánh dai và cánh hoa dạng thuôn - trụng cỡ 0.7 cm, hai cánh bên hơi to hơn. Cánh môi cũng dạng trụng, dày và mỏng hơi cong xuống.

Rhynchostylis coelestis được chọn làm cây dùng lai giống với các loài tương cận trong ‘Liên hiệp Vanda’ để tạo những cây lai có kích thước lớn hơn, đồng thời cần hoa thẳng (không cong vòng như các *Rhynchostylis* khác).

Vascostylis Kaleidoscope là cây lai tạo nổi tiếng do Ascda x David Peterson x *Rhynchostylis coelestis*, cây chỉ cao 15 cm, có 2-3 cần hoa, mỗi cần mang trên 25 hoa màu tím hồng.

Các nhà trồng lan tại Thái Lan đã khai thác loài lai tạo *Vascostylis* để xuất cảng đi khắp nơi trên thế giới.

Vascostylis Kaleidoscope

*** Dược tính và nghiên cứu khoa học:**

- Tại Ấn độ:

***Rhynchostylis retusa*:** Rễ giả nát nhào thành bánh trị kiết lỵ và tiêu chảy. Toàn cây dùng làm thuốc mát, trị suyễn, lao, trẻ em kinh phong, sạn thận và điều hòa kinh nguyệt. Lá giả sắc trị phong thấp Dân vùng Nagaland giả lá, lấy nước cốt đắp trị những bệnh ngoài da khác nhau kể cả những vết thương do ngã, đứt da.

Tại vùng Assam (Ấn), hoa được xem là biểu tượng của tình yêu, sự phì nhiêu, nhiều con cái, dùng trang trí trong các ngày lễ hội, ngày cưới. Các thiếu nữ Assam dùng cài tóc trong ngày Hội Mừng Xuân ‘Rongali bihu’.

- **Nghiên cứu khoa học:**

- Fitoterapia (Số 82-2011): Dịch chiết toàn cây có hoạt tính kháng sinh chống *Bacillus subtilis* và *Escherichia coli*.

- Hoạt tính làm giảm đau và chống sưng của *Rhynchostylis retusa*:

Nghiên cứu tại ĐH Dhaka, Bangladesh ghi nhận: Dịch chiết bằng methanol từ lá *R. retusa* có những hoạt tính làm giảm đau và chống sưng khi thử trên chuột.

- Khả năng làm giảm đau được thử trên chuột bị gây đau bằng acid acetic: Những liều 200 mg/kg và 400 mg/kg làm giảm 28.84% và 35.81% phản ứng vận mình của chuột bị gây đau.

- Khả năng chống sưng được thử trên chuột bị gây sưng, phù chân sau bằng carrageenan và formaldehyde: Các liều 100, 200 và 400 mg/kg đều làm giảm độ phù có thể so sánh với indomethacin (10 mg/kg) dùng làm chuẩn.

(*Biology and Medicine Số 3-2011*)

Tài liệu sử dụng:

- Lan rừng VN: A-Z (Bùi Xuân Đáng)
- Flora of China: *Rhynchostylis*
- Medicinal Plants of India (Jain)
- Ortho Complete Guide to Orchids.